

Cümhuriyyət dövrü teatru

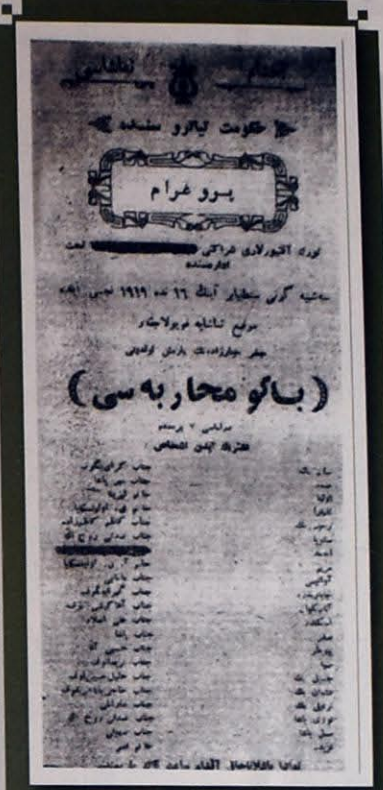
Azərbaycan peşəkar teatru, bildiyimiz kimi, 1873-cü il martın 10-da Mirzə Fətəli Axundzadənin "Lənkəran xanının vəzirini" komediyasının tamaşası ilə təşəkkül tapıb. Sonralar Həbib bəy Mahmudbəyovun, Cahangir Zeynalovun, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin, Hüseyn Ərəblinskiyin, Sıdqi Ruhullanın, Abbasmirzə Şərifzadənin, Hacıbəyli qardaşlarının (Üzeyir bəy və Zülfüqar bəy, bir qədər Ceyhun bəy də bu dəstədə olub) rəhbərlik etdikləri müxtəlif ("Şirkət", "Müsləman artistləri dəstəsi" və s.) truppalar, həmçinin "Nicat", "Həmiyyət", "Səfa", "Müdiriyyət", "Azərbaycan artistləri ittifaqı" truppaları fəaliyyət göstərmiş, səhnə sənətimizin müəyyən dövrlərini təmsil etmişlər. Azərbaycan milli teatru institusional mədəniyyətin (dövlət təsisatının mədəniyyət qurumu) faktı kimi 1919-cu ildən fəaliyyətdədir.

1918-ci il 28 mayda elan olunmuş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bir neçə ay sonra Dövlət teatrosu yaratdı. Dövlət teatrosu əsasən rus opera truppasından ibarət idi. Arada həmin kollektiv dram ta-

maşaları da hazırlayırdı. Daha peşəkar yönümlü Hacıbəyli qardaşları truppasının və digər teatr dəstələrinin aktyorluq qabiliyyətli üzvlərini bir yerdə cəm edərək Dövlət teatrosu nəzdində Azərbaycan Dövlət Truppası quruldu. Dram, opera və operetta tamaşalarını bu truppaya oynayırdı. Dövlət teatru Mayilov teatru binasında (indiki Opera və Balet Teatrının binası) fəaliyyət göstərirdi. 1918-ci ilin fevralında Tağıyev teatru binası erməni daşnakları tərəfindən vəhşicəsinə yandırılmışdı. Mayilov teatrında əsasən, bəzən həftənin altı gününü, ancaq rus opera truppası oynayırdı. Teatrın icarədarı (antreprenoru) Pavel Amiraqo idi. O, sərbəst, istədiyi vaxt, istədiyi səyyar rus truppaları ilə müqavilə bağlayırdı. Azərbaycan opera tamaşaları ayda bir, ya da iki dəfə Mayilov teatru binasında göstərilirdi. Dram tamaşaları çox az oynanırdı. Onlar da əsasən Mərkəzi fəhlə klubunda (indiki Sabir bəy qəbirinin aşağı hissəsindəki klubda), Haşimovun evində yerləşən "Türk ocağı" salonunda (indiki Gənclər meydanı yerləşən mülkdə) və bu kimi yerlərdə təqdim olunurdu.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev. "Dağılan tifaq". 05.02.1920

C.Cabbarlı. "Bakı muharibəsi". 16.09.1919

M.B.Məhəmmədşadada. Bakı uğrunda müharibə. 17.09.1919

Truppasının adı Mayilov teatrında olsa da, daimi binası yox idi. Buna görə də tamaşalar müntəzəm oynanılmırdı. Həmin dövrdə Bakıda Rus operası, Opera teatru ilə üzbuüz

sonra bugünkü Akademik Milli Dram Teatru sərbəst və müntəzəm fəaliyyətə başladı.

Dövlət müəssisəsi elan edilsə də, əksər vaxtlar afişə və məramnamələrdə (proqramlarda) böyük həftələrlə Dövlət Türk Teatrosu (bəzən Hökumət Türk Teatrosu) yazılsa da, sənət ocağının təntənəli açılışı 1919-cu il oktyabrın 24-də oldu. Təntənə dörd gecə davam etdi. Birinci axşam Müsavat Partiyasının nümayəndəsi Rza Zaki Latifbəyov nitq söylədi və sonra İsa bəy Aşurbəylinin (Aşurbəyov da yazılır – İ.R.) "Azərbaycan" pyesinin tamaşası oynanıldı. Sahərisi "Dəmirçi Gavə" (Şəmsəddin Sami), o biri günlər Cəfər Cabbarlının "Bakı müharibəsi" və Mirzə Bala Məhəmmədşadənin "Bakı uğrunda müharibə" ("Bakı uğrunda müharibə və ya Nuru Paşanın igidliyi" kimi də yazılıb) dramlarının tamaşaları göstərildi.

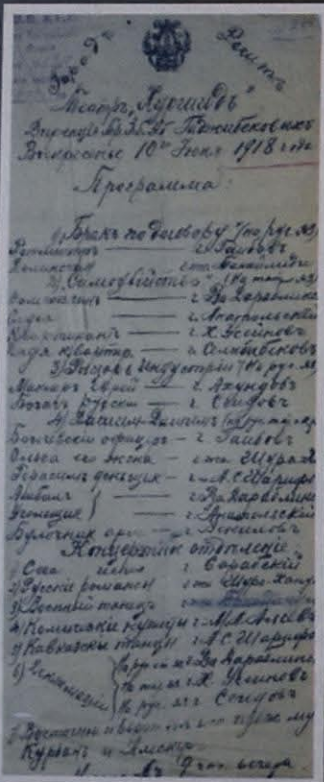
1919-cu ildə Qulamrza Şərifzadə yenə Azərbaycan Dövlət Teatr Heyətinin müdiri, Zülfüqar Hacıbəyli onun müavini oldu. Dövlət Teatr Heyətinin vəkili Məmmədali Sıdqi, rəssamı Əziz Əzimzadə idilər.

"Azərbaycan" qəzetinin 9 oktyabr tarixli sayında Qulamrza Şərifzadə yazırdı ki, dram və operetta dövlətin olacağı. Buna görə də teatra aktrisa və aktyor dəvət edirdi. Həmin qəzetdə oktyabrın 22-də truppaya qəbul olunanlar bəyanlanır. Siyahının sıra göstəricilərini və adları qəzetin çap etdiyi kimi saxlayıram.

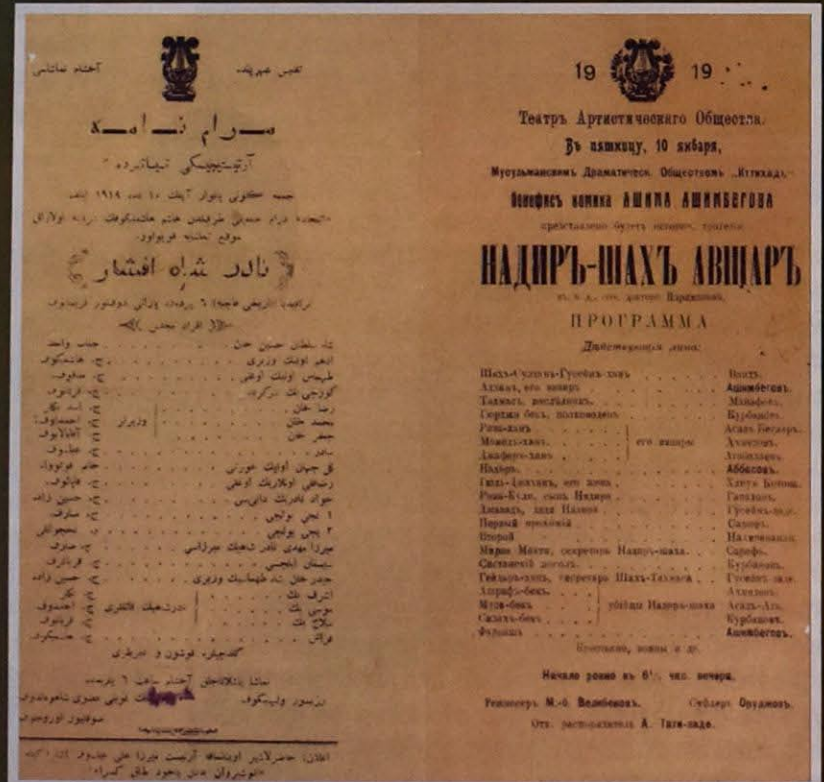
Rejissorlar: Aleksandr İvanov, Abbasmirzə Şərifzadə, növbəti rejissor Sıdqi Ruhulla.

binada, keçmiş Kolizeyin yerləşdiyi mülkdə "Malı teatr" (rus dramı), rusca "Ulubok" teatru (indiki Kukla teatrının binasında), "Pelmel" ("Pel Mel") rus teatru (indiki Rus Dram Teatrının binasının yerində), rus truppasından ibarət "Momus" teatru (indiki Nizami küçəsi 29 saylı binada), "İntim teatr" (rus truppası) müntəzəm fəaliyyət göstərirdilər.

Sabiq Tağıyev teatrının (indiki Dövlət Musiqili Teatrının binasının yerindəki teatr) təmirinə kimsə marağ göstərmirdi. Azərbaycan dilində dram tamaşaları nadir vaxtlarda (yəni bina Pavel Amiraqo cənabları tərəfindən məşğul edilməyəndə) Mayilov teatrında göstərilirdi. Hətta 1920-ci illərdə də belə oldu. Hökumət teatru yaradıldı (1920-ci ilin 1 iyununda) və oraya rus opera, gürcü dram truppaları da əlavə edildi. Azərbaycan dram truppası yenə müntəzəm tamaşalar oynamaq hüququ qazana bilmədi. Rus operaları üstünlük təşkil edirdilər. 1922-ci il yanvarın 17-də Tağıyev teatrının binası təmir edilib Azərbaycan Opera və dram truppasına verildi. O vaxt

Xurşid teatru. 10.06.1918

N.Nərimanov. "Nadir Şah Əfşar". 10.01.1919

Uilyam Şekspir. "Kral Lir". 19.03.1920

sambıl bütövlüyü gözlənilmirdi, aydın aktyor oyun-üslub formasından danışmaq əsassız idi. Truppanın tərkibi istənilən vaxt, istənilən şəkildə dəyişilirdi. Rus, erməni, yunan... millətdən olan aktrisalar azərbaycanca çox pis danışdırlar, ancaq məcburiyyət qarşısında onları truppada saxlayırdılar. Bütün bunlarla yanaşı, vahid kollektiv yaratmaq cəhdi aydın sezilirdi. Truppa Bakıda olan və bu şəhərə gəlib-gedən teatr kollektivlərini kor-koranə təqlid edir, onların ziyanlı təsirlərinə məruz qalır, eyni zamanda, müəyyən peşəkarlıq keyfiyyətləri əxz edir, əsər və rol üzərində işləməyin səmərəli cəhətlərini öyrənməyə çalışırdı.

Ona görə də bugünkü Azərbaycan Akademik Milli Dram Teatrının müntəzəm, peşəkar sənət ocağına məxsus repertuar siyahısını 1919-cu ildən verməyi məqsədəuyğun sayıram. Xatırladım ki, 1919-cu ilin payızınadək opera truppası "Zülfüqar bəy və Üzeyir Bəy Hacıbəyli qardaşları müdiriyyəti" kimi tamaşalar göstərmişdi. Bunlarla paralel, qısa müddət dram aktyorları "Mali teatr" adı ilə kiçik səhnaçıklar, intermediyalar, meyxanalar da oynayıb. Onları repertuar planına salmağa lüzum olmadığı üçün mən də bu fikirdən yan keçmişəm.

Oxuculara aydın olsun deyə, bir daha xatırladıram ki, hətta 1920-ci illərin əvvəllərində də müəyyən bir tərtibat (məsələn, otaq və ya meşə) neçə-neçə tamaşada olduğu kimi saxlanılırdı. Tamaşalarda musiqidən komponent kimi deyil, fasilədə ayləncə məqsədilə

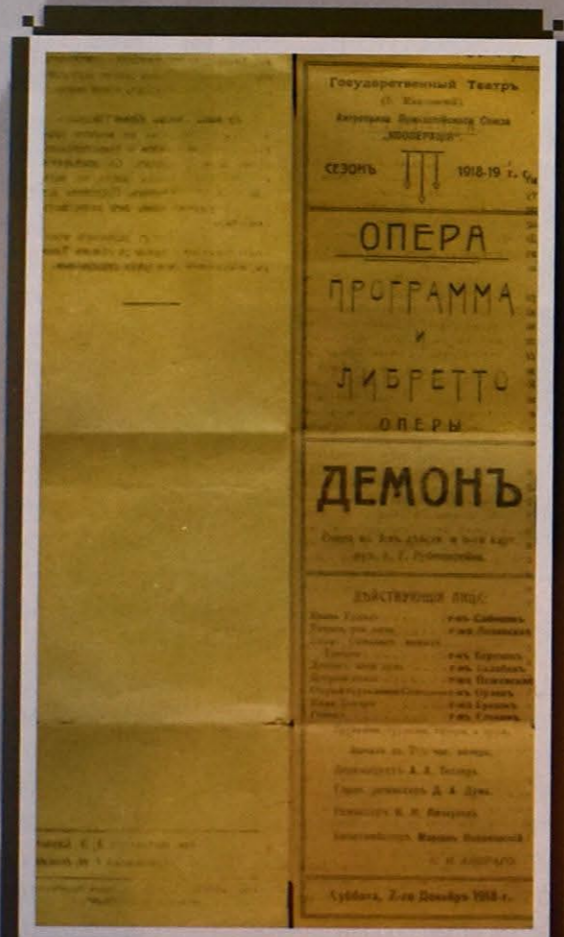
Aktrisalar: Qəmərxanım, Yeva xanım, Aleksandra Olenskaya, Lizina xanım, Leyla xanım, xanım Tanailidi və Məxfurə xanım.

Aktyorlar: Həsən Səbri Abdullazadə, Məhəmmədağlı Bağirov, Ələkbər Hüseynzadə, Xəlil Hüseynov, Hüseynağa Hacıbababəyov, Ağasadiq Gəraybəyov, Rza Darablı, Bağır Cabbarzadə, Əlislam Dadaşov, Möhsün Cəfərov, Q.Mahmudov, Mirabdulla Miriyev (Mizinski), Yunis Nərimanov, Hüseynqulu Sarabski, Sidqi Ruhulla, Mir Paşa Sadıqov, Abbasmirza Şərifov və Hacıbaba Şərifov.

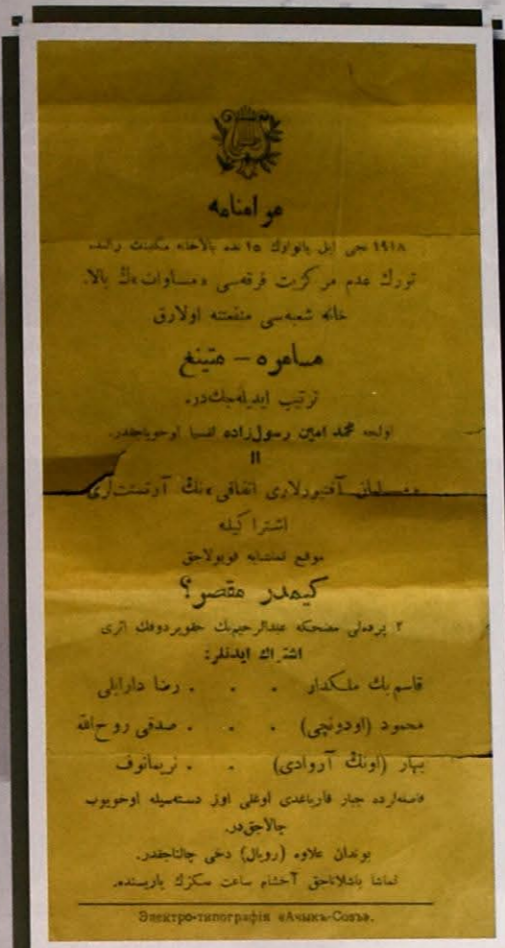
Göründüyü kimi, bir qisim şöhrətli aktyorların, məsələn, Mirzağa Əliyevin, Əbülhəsən Anaplinin, Murad Muradovun... adları truppanın siyahısında yoxdur. Onlar dövlət teatrının tamaşalarında oynasalar da, əsasən hələ ki müstəqil fəaliyyət göstərən "Zülfüqar bəy və Üzeyir Bəy Hacıbəyli qardaşları müdiriyyəti"nin dəstəsində çalışırdılar. Hüseyn Ərəblinski mart ayında qətlə yetirilən rəhmətə getdi. Abbasmirza Şərifzadə ilə Aleksandr İvanov baş rejissor kürsüsündə tez-tez biri-birini əvəz edirdilər.

Maylov teatrı binasına çətinliklə düşə bilən Azərbaycan truppası "Türk ocağı" nəzdində həftədə 2-3 dəfə ucuz qiymətə, müəyyən çətinliklər bahasına tamaşalar oynayırdı. Həftənin digər günlərini "Türk ocağı"nda yəhudi, gürcü, polyak, ukrayn... dillərində tamaşalar göstərilirdi. Burada biletlər nisbətən ucuz qiymətə satılırdı.

Repertuar seçilməsində vahid, yaxud müəyyən məqsəd izləyən tələb-ölçü, prinsip, estetik qayə duyulmurdu. Tamaşalarda an-

Hüseyn Cavid. "İblis". 1918-1919

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev. "Kimdir müqəssir?". Tamaşa öncəsi Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin məruzəsi

istifadə edilirdi. O da bilavasitə milli üçlük (xanəndə, tar, kaman) olurdu. İyirminci illərin ortalarında isə skripka və royaldan tamaşa gedişatında istifadəyə başlandı. Sonralar tədricən çalğı alətlərinin sayı artırıldı. Bununla belə, musiqi özü də hər tamaşada olmurdu.

Bəzən iyirminci illərin əvvəllərinə aid mətbuatdakı yazılardan oxuyuruq ki, filan "tamaşa üçün səhnə makinaçıları çox dəhşətli, çox qayıbanə sütun, divar... hazırlayıblar..." Ona görə də hansısa tamaşanın göstərildiyində rəssam və bəstəkarın adlarının olmaması təəccüblü görünməsin.

"Əlbəə, butafor və qrim rəssamı" ifadəsi həmin dövrün afişa, elan və məramnamələrində daha çox işlənib. Mən onları, əsasən, ümumiləşdirib "Geyim" kimi vermişəm.

"İrşad" qəzeti 1919-cu ildə yazırdı ki, müsəlman teatrı müəyyən icarədarların mərhəmətindən çox asılıdır. O icarədarlar ki, kefləri istadlıqları zaman öz doğma millətlərinə doğma ana dilində tamaşa göstərməyə icazə verirlər.

İyirminci, hətta otuzuncu illərin əvvəllərində, vaxtilə başqa rejissor tərəfindən hazırlanmış tamaşaya bir, bəzən bir neçə il sonra yeni quruluş verən başqa sənətkar köhnə tərtibatdan olduğu kimi, yaxud cüzi dəyişikliklərlə istifadə edib. Belə olan təqdirdə

məramnamələrdə rəssamın adı yazılmayıb.

1919-1920-ci illərdə tez-tez premyeralar oynanılsa da, əksər tamaşalar çox az, hətta bəzən cəmi bir dəfə göstərilib. 1919-cu ilin noyabrından 1920-ci ilin 28 aprelinə kimi (Qırmızı ordunun Azərbaycana ilhaq etdiyi günə qədər) oynanılan əsas tamaşalar bunlar idi: "Hacı Qara" (Mirzə Fətəli Axundzadə), "Ev tərbiyəsinin bir şəkli" (Nəcəf bəy Vəzirov), "Ölülər" (Cəlil Məmmədquluzadə), "Kimdir müqəssir?", "Bəxtsiz cavan", "Ac həriflər" və "Ağa Məhəmməd şah Qacar" (Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev), "Şamdan bəy" və "Nadir şah Əfşar" (Nəriman Nərimanov), "Bir saatlıq xəlifə" (Abdulla Şaiq), "Ulduz və ya Trablis müharibəsi" və "Ədirnə fəthi" (Cəfər Cabbarlı), "Sayavuş" (Mirzə Rza Vaizadə. Firdovsinin "Şahnamə" əsərinin motivləri əsasında yazılıb), "Otello", "Kral Lir" (Vilyam Şekspir), "Zorən təbib" (Jan Batist Molyer), "Pulsuzluq" (İvan Turgenev. Tərcümə və təbdil edən Ceyhun Hacıbəyli), "İntiqam" (Namiq Kamal. "Qaplan paşa" və "Gülnehal" kimi də təqdim olunub), "Qəzavat" (Sergey Lansko), "Yezid ibn Müaviyyə" (Osmanlı ədibi Curci Zeydanın tarixi romanı əsasında intixab edən Mehdi bəy Hacinski), "Napoleonun ölümü" ("Sankt-Helen cəzirəsində imperator Napoleonun vəfatı", Nadejda Loxmanova). ♦

İlham Rəhimli professor

Q. Qriqoriy. "Edam". 16.06.1918